

лення і відродження, нових засобів і нових директив, відповідних до вимог нового життя. Не дждавшись тут виходу з трудного становища, вона кидала одно й друге: Русь і її віру, та мандрувала до котрогось з більш виразистих, більш активних сучасних таборів.

Більшість шшла за відродженою державною шляхетською церквою; меншість — дуже мала меншість, що хотіла бути послідовною у своїй опозиції папству, у своїй критиці католицької доктрини і церкви, — приставала до котроїсь евангеліцької доктрини: котроїсь, власне, з найбільш радикальних у таким разі. Все менше зоставало таких, що лишались на старім ґрунті й чекали розв'язки, бажаючи зберегти зв'язок з своєю народністю — через стару культуру і стару церкву, а з другого боку — не відірватись і від сучасного державного, шляхетського життя, щоб не загубити привілейованих соціальних позицій. Супроти скріплення католицької реакції, непримиренної і невблаганної супроти схизматиків, і такої ж тактики уряду се ставало все тяжчим. А з православної проповідниці тим часом лунали голоси, які тільки страшили, остерігали від яких-небудь компромісів, але кінець кінцем не давали конкретної програми для тих, які не хотіли зрікатись реального життя в ім'я спасіння душі. На українським Синаї — Святій Афонській горі піднялась велична постать великого нігіліста, красномовного заперечника сих реальностей життя в ім'я крайніх принципів аскетизму — відродженого афонського ригоризму, котрого впливи скріпились у нас на Україні в сім часі: в опозиції успіхам латинства і реформациі одночасно. Їх посвідчує ся плеяда святогорців і їх учеників кінця XVI в.: поруч Івана Вишенського — Йов Княгиницький, Захарія Копистинський, Ісайя Копинський та інші.

Їх негація не зосталась безрезультатною в складнім процесі формування нового українського життя, в далеких перспективах життя. Але тим часом, між іншими несприятливими обставинами, їх тяжкі «невитерті чоботища» також дуже дошкульно потоптали і без того кволі парості реформаційного руху, які були проросли на українським ґрунті. Так як, з другого боку, помітно підбили й ті проби погодження церковних традицій з реальними вимогами біжучого життя, що їх висували передовики сучасного національного, мішанського активу.

Се далі побачимо — поки ж що перед нами ще тільки перші гromи нашого афонського пророка.

Перші писання Вишенського: меморіал львівського братства і «Писаніє до всіх в Лядській землі живущих». Вишенський — одна з найбільш яскравих і близьких нам постатей нашої літератури. Світогляд його досить тісний, круг об-

разів невеликий. Вся вага і сила його в емоціональній стороні: в сильнім, поривистім пафосі. Сей риторичний пафос — його зброя. Він промовляє і добивається ним до нашого почуття на віддалі трьох століть та робить для нас зрозумілими, людськими, тим самим близькими свої погляди — безко-нечно далекі теоретично, давно пережиті, чужі і навіть ворожі. Ми знаємо достеменно, чим жив і болів сей далекий странник, сидящий в безмолві афонської печери. Через те його індивідуальність ближча нераз нам, ніж люди, які жили дуже недавно, інтересами, значно ближчими до наших. Се секрет літературної творчості. Чудо творчої емоції, котрою поборюється час і простір. Те, чим взагалі дорога і важна нам історія літератури.

Але коли від сього загального враження, такого яскравого і виразного, схочемо перейти до деталей, коли попробуємо уяснити собі еволюцію сей творчості, що навіть у дохованих до нас творах обіймає все-таки цілу четвертину століття, коли схочемо вислідити, які саме конкретні події викликали сю творчість і викликали далі її відгомони, — ми стрінемося з непереборними неясностями і прогалинами в наших відомостях, незважаючи, що писання Вишенського дуже займали учених — українських, російських, польських, і протягом останніх тридцяти-сорока літ коло нього зібралася доволі значна література. Крім «Слова о полку Ігоревім» і старого київського літопису ледве ще котрий твір нашого старого письменства чи який письменник може похвалитися такою увагою¹

---

¹ Увагу викликали твори Вишенського головню після того, як Костомаров опублікував чотири з них (властиво — п'ять) в Актах Южной и Зап Руси, з рукопису кінця XVII в Петерб. Публ. Бібл., бувшого гр. Толстого — Рус. Q. N. 243. Потім Голубев у I т. своєї монографії «Петръ Могила» (1883) надрукував два псевдонімні твори Вишенського, не вгадавши їх авторства; з копії Київської Духовної Академії (відгадали автора потім Сумцов і Франко). А в Архиві Юго-Зап. России I. VII (1887) з тої ж пізнішої копії Київ. Дух. Акад. подав ще кілька писань уже з іменем Вишенського. Франко і Гн. Житецький в Киев. Старині 1889 і 1890 доповнили їх число ще

Підгірцях коло Бродів (тепер у львівськ. монастирі св. Онуфрія), і з того ж рукопису Петерб. Публич. Бібліотеки № 243 принадлежність їх Вишенському виявилася з змісту його збірника («Термини»), що знайшовся в підгорецьк. збірнику. Після того Франко (в Записках Львів. т. XXXVI, 1900) довів авторство Вишенського ще для афонського послання 1597 р.; надрукованого тоді ж в острозькій «Книжиці», і тим круг писань Вишенського замкнувся, поки що принаймні

Старша література про нього вчислена в монографії Франка. Новіша починається статтею ак. Сумцова в Киев. Стар. 1885 р. «Іоаннъ Вишенскій, южнорусскій полемистъ начала XVII ст.» За нею пішла стаття Франка (під псевд. «Миронъ»), там же 1889, IV «Іоаннъ Вишенскій. Новыя данныя для оцѣнки его литературной и общественной дѣятельности», з додатком

Життя і діяльність Вишенського до 1590-х років нам зовсім незнані. Він називає себе то Вишенським, то «з Вишні», очевидно — вказуючи на своє походження з Судової Вишні в Перемишльщині, уже звисної нам шляхетської станиці — місця шумливих соймиків Руського воєводства¹.

невиданих статей з Підгорецького збірника Потім *Гн Житецького* «Литературная діяльність Іоанна Вишенського», з додатком невиданих творів, К Ст 1890, VI *Франко* 1892 р випустив популярну статтю «Іван Вишенський, руський писатель XVI віку» (передрук з «Хлібороба»), а 1895 р вийшла його книга «Іван Вишенський і єго твори», Львів (Літературно-Наукова Бібліотека кн 21—30) — пайбільша і пайважніша з праць, присвячених сьому письменникові (536 ст малою форматом, з того головну частину, ст 77—416, займає перегляд поодиноких творів, для усталення їх хронології і «діалектики розвою», перша частина — огляд літератури, третя, ст 417—198 — перегляд біографії і характеристика) Книга викликала дві великі рецензії самостійного значення ак Студинського в Записках львівських т V, 1895 і ак Кримського в К Старині 1895 р кн IX і X Франко додав ще потім до своєї монографії невеличку статейку в львів Записках 1900 р про згадане афонське посланіє Я чимало дав Вишенському місця в VI т Історії України, 1907, ст 407—8, 471—3 й інш Др В *Щурат* у львів Записках, т 87, 1909 р п з «До біографії і писань Івана з Вишні» подав деякий рукописний матеріал Проф. *Й Третяк* у своїй книзі «Piotr Skarga w dziejach i literaturze unii brzeskiej», 1912, присвятив Вишенському чималий розділ *М Возняк* — ще більший в т II своєї Історії Української Літератури, 1921 Ак *Перетц* у Науковім Збірнику за р 1924 умістив студию «Іван Вишенський і польська література XVI в», перероблена і побільшена, вона вийшла в томі 101 № 2 Сборника отд рус языка рос акад Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI—XVIII вв 1926

Як бачимо, Ів Франкові належить львина пайка сєї літератури Та найбільше зробив він для популяризації Вишенського як діяча і письменника та його ідеології своєю поемою «Іван Вишенський», виданою в збірнику «Із днів журби» 1900 р і потім не раз передрукованою окремо Про неї спеціальна студія *Щурата* «Франків Іван Вишенський», Льв 1925, він уставляє такі моменти в розвою занять Франка Вишенським в 1886—7 рр, помагаючи упорядковувати археологічну виставу, Франко зацікавився збірником, присланим на виставу з Підгорецького монастиря і уміщеними в нім творами Вишенського, в 1889 р, розчитуючися в біографії Гуттена, написаній Штравсом, і в поемі К Ф Майєра про Гуттена, Франко утворив собі той образ Вишенського, що ліг основою і його поеми, і його монографії про Вишенського, написаної зимою 1892—3 р Конститууючи близьку і безумовну залежність Франкової поеми від Майєрової, др *Щурат* дає зрозуміти, що під-впливом сєї концепції писав Франко свою монографію про Вишенського, і тим пояснює перевагу поетичної інтуїції над історичним аналізом у сій книзі, підчеркнену свого часу ак Кримським У дійсності поетична інтуїція не перешкоджає монографії Франка бути твором вповні науковим поет у ній ніде не зводить на манівці дослідника, хоча й дає йому імпульси

¹ Про се призвище велась свого часу маленька дискусія Ак Кримський вважає, що Іван був тільки «з Вишні» і не мав фамільного призвища «Вишенський», як допустив Франко (с 419) Др *Щурат*, переглянувши цілий ряд імен «з Вишні» і «Вишенських» у старім помяннику Добромильського монастиря, думає, що Іван був-таки «Вишенський» Але се зостається все-таки неясним — наскільки се ім'я було тверде в його роді, на своїх творах він себе зве «Іван мних в Вишні», «Іван інок з Вишні», «странник реченний Вишенский», «Іван Русин Вишенский»

Про походження своє він не сказав ні слова — був він міщанином, поповичем чи дрібношляхетским потомком? Так само не натякнув нічого на час свого народження, і всякі проби розшукати в документах що-небудь про се досі були безрезультатні З огляду, що в 1621 р. кияни вважали Вишенсько-го ще живим, ухваляючи викликати на Русь з Афонської гори «преподобних мужей Россовъ въ житїи и богословїи цвитущихъ», і в їх числі його — «Іоана порекломъ Вишенско-го», приймають, що він родився в середині XVI в., в 1540-х або 1550-х рр. Та може бути, що був і дещо старшим, і тоді се могло б кинути деяке світло і на його перші літературні відомості.

Діло в тім, що в 1540-х роках латинським священиком у Судовій Вишні був звисний уже нам Мартин Кровицькі, приятель Оріховського, що разом з ним виступав в обороні особливостей східного обряду, оженився, стратив через се ласку свого патрона Кміти і свою посаду у Вишні та, перейшовши на місце Станкара до Пінчова, став одним з стовпів польської реформації, а в письменстві — одним з найважливіших (поруч Рея) антикатолицьких публіцистів і зачинателів польської літературної мови. Новіший біограф його виявляє, що на парафії вишенській Кровицькі був досить довго, кільканадцять літ, від р. 1535 приблизно до 1551 р.¹, значить, мусив знати тутешніх людей, і його знали, і та велика хрїя, що була ним піднята зимою 1550—1 р. серед католицького духовенства, і до живого захоплювала всіх «нас — перемишлян», як висловився Оріховський, мусила особливо живо інтересувати вишенців, а спеціально — тутешніх русинів. Піднята Кровицькім з'їдлива критика католицької церкви й оборона тих відмін, котрими руська церква відрізнялася від церкви латинської, мусила їх дуже захоплювати. Коли в грудні 1550 р. Кровицькі на зборі латинського духовенства в Перемишлі з незвичайним завзяттям виступав за те, «аби Руси не перехрещувано, причастя під обома видами, так як то Христос уставив і апостоли і стара церква заховувала, не відмовлювано, тим хто того собі жадають», а целібат щоб знесено — задля очищення духовенства від теперішньої розпусти. Коли він словом і власним прикладом пропагував ці тези, завів причастя на православний взір, хлібом і вином, у своїй парафії. Коли, незважаючи на остро-рогу, зроблену йому місцевим біскупом, тут-таки в Вишні, під час соймаку 1550 р., сам оженився й іншим теж радив. Коли перемишльський духовний суд його за се виклинав і вилучав з церкви, а його прихильники підіймали крик, які то

---

¹ Marcin Krowicki, przedstawił Henryk Barycz, Reformacja w Polsce IX—X, 1924

«на Русі дивні речі діються — засуджують проти закону божого і людського чоловіка за те, що оженився, позбавляють честі за те, що не помиї, а кров господню давав людям пити з чаші». Коли Кровицькі, отрясаючи порошок від ніг своїх, заявляв, що на нього — вірного слугу божого піднявся Антихрист в образі католицької церкви, — можна собі уявити, який розголос і враження се робило серед вишенської Русі і серед усього, що було тут хоч трохи інтелігентного!

Отже, коли прийняти, що будучому мніхові Іванові в тім часі, 1550—1, було вже років 12—13, — а се зовсім можливе¹, — то можемо зміркувати, яке враження на його імпульсивну, вразливу уяву все се мусило зробити, — як мусили захопити його релігійні дебати, в котрих стрінулись погляди католицькі, православні і євангелицькі! Перші, найбільш голосні, акти сеї полеміки пройшли перед його очима в самих початках свідомості, і пізніші писання Кровицького, котрого він знав особисто, і зносили з ним миг і потім підтримувати, — його гостра критика католицької церкви, розвивана ним теза папи-Антихриста — були для Вишенського відгомном його дитячих, таких глибоких, звичайно, переживань і вражень².

Розуміється, мусимо при тім вважати Вишенського не таким простаком і неуком, яким він часом себе називає

---

¹ Франко припускав, що Вишенський родився в роках 1545—1550, в 1576—1580 рр. він пішов на Афон, а вмер коло р. 1620, себто маючи 70—75 літ (с. 419—20). Але так само мислимо, що він родився десь у рр. 1538—9, мав під час афери Кровицького 12—13 літ, у 1590-х рр., коли з доручення афонської братії писав своє послання на Україну, мав не під п'ятдесят, а під шістьдесят (се здається мені правдоподібнішим), і вмер коло р. 1620, маючи 81—82 роки (в Києві 1621 р. могли не знати докладно, чи він ще живий — могли вважати живим, коли він незадовго перед тим помер — а, може, прожив і довше!)

(Сам Франко на іншій місці (с. 431) допускає, що Вишенський «мусив не раз бачити Кровицького в дитинстві особисто», як «свого земляка». В такому разі, щоб сі стрічі зробили на малого якесь враження, мусив би він родитися скорше, ніж у 1545 р., бо в початку 1551 р. Кровицький перестав бути його «земляком». Се я помітив уже потім, як поставив вишенаведену гіпотезу про дещо старший вік Вишенського властиво, вона єсть іп пісе і у Франка).

Земляком Вишенського Кровицький може називатися тільки через свій досить довгий побут у Вишні. Родом він був, мабуть, не тутешній: новіший біограф доводить, за вказівкою Гозія, що Кровицькі походив з Пруссії (до сього увели його рецензента в *Kwart Hist.* 1925 ст. 364).

² Що Вишенський знав писання Кровицького і вони мали чималий вплив на нього, здогадувався Франко (с. 130 і 431) і захоплював кого-небудь провести ближче порівняння між писаннями Вишенського і публікаціями Кровицького, — але сей дезидерат і досі зостається невиконаним. Ак Перетц, проводячи порівняння між писаннями Вишенського і сучасних польських письменників, так само як і Франко, писав Кровицького не мав під рукою, — і я теж не маю

в запалі полеміки. Коли він у передмові до «Терміни» свідчить, «яко граматичного дробязку не изучих, риторическое игрушки не видах, философьскаго высокоумчателного (высокомечтанія?) не слыхах», — то сим він відмежовується тільки від нової католицької, єзуїтами організованої школи. «Мой даскал протак, але от всѣх мудрѣйшій, котрый безкнижных упремудряет; мой даскаль протакъ, которій рыболовци в человѣколовци претворяет; мой даскал — которій простотою философы посмѣваетъ, мой даскаль — которій смиреніемъ гордость потлумляет», — говорить він далі, натякаючи, очевидно, на святе письмо як головне джерело своєї освіти. Але Біблією і богослужбними книгами, котрі він рекомендував православним замість світської мудрості, його власна лектура, очевидно, не обмежувалася! Його писання, їх стиль, виклад, діалектика, улюблена діалогічна форма, замилювання в дефініціях, виявляють людину, добре обстріяну в релігійних диспутах, обчитану не тільки в свято-отецькій (що можна покласти на його афонські літа), але і в полемічній, особливо протикатолицькій літературі 1550–60-х, а може й початку сімдесятих років. У своїм часі я показав на близьке споріднення Вишенського з його земляком Миколою Реєм — у підходах, у виборі тем і в самому стилі¹. Ак. Перетц пробував подати більше таких літературних аналогій, але зачепнув їх переважно з пізніших творів, тимчасом як з кінцем 1570-х років Вишенський, мабуть, уже вийшов з цієї сфери, судячи з того, що з книгою Скарги 1577 р., яка викликала таку сенсацію і не могла б зостатись Вишенському незвісною, коли б він іще залишався в «землі Лядській», він познайомився геть пізніше, в новім виданні 1590 року¹. Як мислитель і письменник він сформувався на писаннях і диспутах 1550–60-х років, в атмосфері широких, відкритих впливам різних європейських доктрин. Позиція старовіра-консерватора, котру він зайняв у своїх писаннях, була позиція, прибрана принципіально, а не результат незнаймості його з сучасною західною культурою¹. Він вихованець реформаційної доби, тільки православний реакціонер у результаті, так, як Оріховський й інші ставали реакціонерами католицькими. Його різка, безоглядна негачія — продукт реформаційного скепсису, а не безпосередньо православної традиції. Се свого роду Достоевський — а не Курбський чи старець Артемій, що в непорушності тримали і захищали своє московське неприятіє серед усіх спокус реформаційної доби.

Принагідно в однім з своїх писань, остереігаючи людей від спокус сучасного мудрування, Вишенський упустив слівце,

---

¹ Історія України VI с 299 дд

що він теж пройшов через нього — «і я колись у тій спробі (спокусі) був», і як приклад лукавої сили облесного слова згадав про своє приятельство з якимсь «містром» у Луцьку, що розповів йому, як йому вдалося звести дівчину облесними компліментами¹. Правдоподібно, у Вишенського була бурно пережита минувшина — не тільки в інтелектуальних інтересах, але і в більш житейських уподобаннях, перше ніж він то все покинув для афонської печери. Імпульсивна, поривча вдача його мусила себе проявляти в різних напрямках, перше ніж скупитись на аскетичних інтересах, — тільки, на жаль, він не схотів ближче увести нас у свою історію! Франко висловив здогад, що Вишенський служив на дворі Острозького і їздив по різних судових містах з різними дорученнями, заводив знайомості тощо, але се не має ніяких твердих підстав у наших матеріалі. Так само не знаємо нічого про те, які обставини змусили його покинути се мирське життя і за контрастом пошукати ліку в повнім відчуженні, самотності і мовчанні афонської печери. З вищенаведених міркувань виводжу, що се сталося не пізніш кінця 1570-х років.

Таким чином, у біографії Вишенського виникає прогалина в яких двадцять літ: від 1570-х до 1590-х, але нам нема потреби дуже ламати голови над нею. Коли чоловік пошукав схоронища на Афоні, з усякою правдоподібністю можемо думати, що довгий час, десять-кільканадцять літ він віддав тому, за чим ішов на Афон: повному відчуженню від світу, самозаглибленню і аскетичному вихованню, «поліруванню» і «вниманію собі» (як він се називає) під проводом якого-небудь старця. В попередніх розділах, в начерку відродженої афонської містики XIV в., дано було загальне поняття про сю аскетичну школу, власний виклад сеї системи, поданий Вишенським у «Захапці», наведемо при огляді сього твору. Тільки вповні пройшовши се «цвиченне» і почувши себе цілком свободним від спокус світу і своїх давніх потягів, він міг повернутись, уже як нова відроджена людина, до інтересів, котрими жила сучасна православна громада, і взявся між іншим за перо, щоб їй послужити. Коли се і як сталося? Се питання хронології творів Вишенського, над котрим годиться нам трохи спинитися.

Маємо тепер 20 творів Вишенського². З них десять з додатком вступних статей заховалося в згаданій вище копії б.

¹ «Отвѣтъ Феодула», с 114, див нижче

² От їх видання — насамперед ті, що увійшли до «Терміні» (в тім порядку, як вони там вичислені, 1—12), потім всі інші (в хронологічному порядку)

1 Передмова «Терміні» — з Підгорецького збірника, видав її Франко в Київ Старині 1889 IV дод с 27, кілька поправок на підставі того ж тексту подав Щурат у Львів Записках т 87 с 58

Підгорецького монастиря, у вигляді збірника, спорядженого самим автором і присланого на Україну для списування і читання на зборах вірних Він назвав її «Терміною о лжи, которая над истиною у вашей земли царствует», себто виясненням, що таке та неправда — мовлячи виразом нашої су-

2 «О чину прочитания» — з Підгор збір., видав Франко в К Стар 1889, IV с 29, кілька поправок Шурата в львів Записках 87 с 56 Інший варіант, при Краткословн Одвіті, з копії К Дух Акад видав Голубев, Петръ Могила I, дод с 144

3 «Обличеніє диявола миродержца» з Підгор збірника, видав Франко в К Стар 1889, IV дод с 31, кілька поправок до сього видання подав Шурат у львів Записках т 87 с 589 З копії Київ Д Ак видав Голубев в Архиве Юго-Зап Рос I VII с 19

4 «Писаніє до кн Василя» — з зб Публ Біблютеки, видав Костомаров в Актах Ю З Росси II с. 204, варіанти з Підгор. зб. подав Франко в К Стар 1889, IV с 24

5 «Порада» — з зб Публ Бібл., видав Костомаров в Актах Ю. З Р II с 209, варіанти Підгор зб подав Франко с 25, Шурат у Зап львів. т 87 с 59

6 «Писаніє до всіх в Лядській землі» — з зб Публ Бібл., видав Костомаров в Актах Ю З Р II с. 224, варіант Підгор зб подав Шурат с 59

7 «Писаніє к епископом» з зб. Публ Бібл видрукував Костомаров в Актах Ю З Р II с. 227, і вдруге поправніше (але далеко не ідеально!) звідт ж — еп Порфирій Успенський в книзі Востокъ Христіанскій. Афонъ ч III видд II, 1892 с 1014 Варіанти Підгорецького зб. (де сей твір без кінця) подав Шурат у львів Записках т 87 с 59

8. «Извѣщеніє краткое о латинской прелести» з зб Публ бібл видав Костомаров в Актах Ю З Р II с 254.

9 «О еретикох» з зб Публ. бібл. видав Гн Житецький в К Стар. 1890 VI с 112

10 «Загадка философом латинским» з зб Публ бібл видав Гн Житецький, К Стар 1890, VI, с 116.

11. «Слѣд к постиженію художества» з зб Публ бібл видав Гн. Житецький в К Стар. 1890, VI, с 114

12 «Новина о обрѣтеніи тѣла Варлаама архиеп» з зб Публ бібл видав Гн Житецький в К Стар. 1890, VI, с 114

13 Посланіє Афонітів, опубліковане в острозькій «Книжиці» 1598 р. (авторство Вишньського уставив Франко в львів Записках т 36), передрукував Малишевський в II т. своєї праці Мелетій Пигаць, 1872, с 44 З рукописної «пзншої» копії (львівського братства?) видав Милькович у Monumenta Confraternitatis Staurop Leopoliensis I. II с 881

14 «Краткословний отвѣт Феодула» з копії Київ Дух Ак (дуже несправно чи несправно!) видрукував Голубев, Петръ Могила I дод с. 109

15 Лист до Домнікі — з копії Київ Дух Акад видав Голубев в Архиві Юго-Зап Рос I VII с 26

16 Лист до Йова Княгиницького — з копії К Дух Ак видав Голубев в Архиві Юго-Зап Р. I VII с 36

17 Лист до львівських братчиків — з копії К Дух Ак видав Голубев в Архиві Юго-Зап Р I VII с 24

18 «Зачапка мудрого латынника» з копії К Дух Ак видав (дуже несправно) Голубев, Петръ Могила I дод с 67

19 Лист до кн Вишневецького — з копії К Дух Ак видав Голубев в Архиві Юго-Зап Р I VII с. 37

20 «Позорище мысленное» з копії К Дух Ак видав Голубев в Архиві Юго-Зап Р I VII с 38.

часної моралістичної поезії — що запанувала в світі, вигнавши з нього правду Христову Слово «Терміна» ужива-

З трьох старих копій творів Вишенського досі скільки-небудь обслувано дві. Збірник Підгорецького монастиря обслудував Франко і вдруге Шурат — сей доходить до висновку, що хоч ся копія не була автографом, але являється найближчою до протографа Збірник Публ бібл (з старим витиском. ex biblioteca акаса gelіпа) обслудував Гн Житецький Натомість збірник б Царського використувано тільки в пізнійшій копії К Дух Академі, до оригіналу ж його досі ніхто не звертався. Тепер копія К Дух Академі затратилась, і нову копію споряджено для Археографі Комісії Укр Академі Наук, з перевозору збірника кол № 486 бібліотеки Царського (описаної Строевим), що потім перейшов до бібліотеки Уварова (тут № 632), а тепер переховується в Московському Історичному Музеї Історичний Музей був ласкав надіслати сей збірник до нашої Археографічної Комісії, і при сій нагоді і я ним користувався.

Копія списана на папері з знаком 1817 року, від початку до кінця Перш 217 карток малого кварто займає «Книга о правдивой единости православныхъ христіанъ церкви восточной Тамъ же и противъ апостатовъ и о ихъ лживой уни Милостію и помощію божією, а за благословеніємъ старшихъ через іеромонаха Захарію Копистенского написано» Потім, через дві вунумеровані картки від 218 і до кінця (к 536) — ідуть писання Вишенського. Починаються таким заголовком «Преподобнаго и блаженнаго отца Іоанна Вишенскаго братствомъ писанъ до Львова братству ради вѣры и повсюду» Се може бути заголовком листа до Львівського братства, що стоїть на першим місці, — а може й цілого збірника. Писання йдуть у таким порядку. Братству Львовському (п 218—221), Домнікі (л 222—237), отцу Іову (л 237—9), Мих. Вишневецькому (л. 239—40), Зачапка (л. 241—301), К прочитателю (л. 301—2), Краткословный отвѣт Феодула (л 303—358), (чин) читання сего писання (л 359—360), К прочитателю наединѣ (л 361—2), Обличение дьявола (л 362—372), Василю Острозькому (л 372—384), «Буди же вамъ извѣстно» (Порада (л 384—428), Тебѣ в земли Польской будущему народу (л 429—438), Вельможнымъ панам архієпископам (л 439—518), Позорище Мысленное (л. 519—536) Порівняння вариантів статей, спільних з збірником Підгорецьким і Архангельським (Публ бібл), показує, що архетип збірника б Царського різнився від одного і другого, але загалом тексти всіх трьох подібні, тільки в Писанню к єпископом єсть значні різниці текст Царського не має кінця, але має кілька місць, пропущених в Арханг. (в Підгор текст ще більш кущий, ніж в ркп Царського). Для інших творів зб Царського также дає чимало цінних вариантів (почасти вказаних у дальших моїх витягах), так що при виданні він мусить братись під увагу Але загалом він дуже несправний Переписувач зб Царського, чи його протографа, ясна річ, був дуже неуважний, дуже часто не розбирав і не розумів тексту, а при тім ще ставив своїм завданням всяко вигладжувати українизми й полонизми мови Вишенського і заступати їх виразами ходячої церковнослов'янської і російської мови Часом се він робить впопад, хоч приблизно, часом зовсім псує зміст. Коли зам «нехай» пишеться «пустъ», зам «пиха» — «гордость», зам «чоботь» — «сапогъ», зам «мають» — «имѣють», зам «чы не лѣпше» — «не лучше ли» і под, то се зрозуміло Каля поруч того «але» систематично заміняється через «или» — що щолком калічить зміст, зам «мнѣмати» — «внимати», зам «червонихъ» (золотих) — «красныхъ» А трапляються такі, напр, резульати одного і другого нерозбирання, нерозуміння і «русифікації» тексту зам «мнѣмаю» — «мнѣ имѣю», зам «чячку» — «частку», зам «фольварки» — «варварский», зам «шпетностію и нѣкчеміюстю» — «доброю иночестію», зам «на спрсного» — «напрасного», зам «очекиваючи» — «океветаячи», зам «трактовати» — «страсти ковати», і т д Через те доволі часто буває так,

лося в значенні чорновика брульона, начерка¹ — але контекст тут може вказувати на значення змістовніше: означення, дефініції: що таке «лож»². Так, як в одній з статей ставиться на початку питання, що таке «прелесть», в іншій — що таке «ересь». З усякою правдоподібністю можна прийняти, як се робиться звичайно, що се перша збірка писань Вишенського. Дати вона не має, час написання заведених до неї творів викомбінується з різних внутрішніх вказівок: от зміст збірника, зроблений самим Вишенським:

I Обличеніє диявола миродержца и прелестный ловъ его вѣка сего настоящаго

II Писаніє до князя Василя³ и всѣхъ православныхъ христіан, ознаймуючи, якъ восточноє вѣры вѣрніи на опоцѣ или на камени вѣры Петровы неподвижно и непрелестно стоятъ, а врата адовы ихъ одолѣти никакоже не могутъ, прочіи же вси отпали въ прелесть, заблудили и въ адъ адовыми вратами затворени суть. В немъ же и погребъ невѣрю папы римскаго и єму послѣдующихъ

III Порада, како да ся очиститъ церковь Христова, заплюгавленная лживыми пастыри и нечестнымъ житіємъ оныхъ и всѣхъ имъ послѣдующихъ, и которіи смрадъ поганскій въ здонравствѣ ся въ христіанехъ. Зде же о поруганію иноческаго чина отъ свѣтскихъ и мирскаго житя челоувѣк, и что єсть таинство иноческаго образа лѣпо утваряя, и прочая

IV Писаніє до всѣхъ общє в Лядской земли живущихъ⁴, да ся покають къ Богу, показуючи, каковы плоды Лядское земли жителей

V Писаніє къ утекшимъ отъ православноє вѣры епископомъ, о имени згоды в книжкахъ отъ нихъ выданое, показуючи, яко тая згода не такими якожъ они безплодными в вѣрѣ и житиї чинена и єдина быти маєт, но святыми и духовнаго розума достигшими. И на прочая хулы, ложъ и клевету отъ нихъ на благочестіє і єму послѣдующихъ рыгнуеную отповѣди і обличеніє, откуда сию мудрость и розум постигли, которымъ такъ безбожнє мудрѣствовати ся отури

VI Извѣщеніє краткое о латинской прелести, заблужденіи отъ пути истиннаго, лжи и хоробѣ смертоноснаго и погибелю вѣчнаго смердящаго мудрования еже о вѣрѣ, о цркви, о началствѣ, о ложномъ чистцѣ, и прочая.

VII О еретикохъ — что єсть имя ересь, и что благочестіє.

VIII Загадка философомъ латинскимъ.

IX. Слѣдъ краткій привѣдѣный къ постиженію⁵ и изученію художества, приводящаго къ царѣствующей безсмертной и вѣчной правдѣ

що тильки за поміччю паралельного тексту можна зрозуміти текст б Царського, а там, де нема паралельного тексту, — часом не можна й вгадати, що стояло в оригіналі Вишенського. Тим пояснюється така маса прогалин, означених і неозначених, у виданнях Голубєва стрічаючи неясні місця, він або справляв їх, не подаючи дійсних лекцій рукопису, або пропускав часом викрапковуючи, а часом нічим не зазначаючи пропуску.

¹ Так воно вжито, напр., в Молитв Сопіг с 738

² Се було те, що він іншими словами, описово, хоче сказати в «Извѣщеніи о прелести» «Прелесть и ложъ латинскую краткими глаголы по изображенію сему ниже печеному обличѣмъ, да и ихъ ложъ и прелесть познаемъ, и сами въ истиннѣй вѣрѣ пребити и не поколебати ся себе укрѣпимъ и утвердимъ» (с 256)

³ До князя Острозького, що звався Костянтином на честь батька, а хрещений був іменем Василя

⁴ В друк живящих

⁵ В друк постыженію.

Х Новина или вѣсть о обрѣтени тѣла Варлаама архиепископа Охридскаго града, въ градѣ Велись убитаго и в рѣку Варьдарь въверженнаго

Франко, пробуючи винайти порядок написання сих творів, вважав найранішим «Новину» (X) — мовляв, Вишенський написав її ще в дорозі на Атос, десь у рр. 1576—1580. По ній він клав «Слѣдъ» (IX) і «Обличеніє Діявола» (I) — мовляв, написані скоро по приході на Афон, у періоді морально-го самовдосконалення автора. І по них, нарешті, «Извѣщеніє», мовляв, написане скоро по появі книги «О вѣрѣ» Василя Острозького (1588), на котру воно посилається, — значить, у роках 1588—1590.

Критика справедливо виказала безпідставність такої хронології для перших трьох творів: вони не мають ніяких хронологічних вказівок, і Вишенський міг їх написати коли-небудь, раніш і пізніш. Натомість «Извѣщеніє», з огляду на згадку про книжицю Василя, і досі кладеться дослідниками на першій місці між творами Вишенського. Розбираючи «латинські прелести», він заявляє тут, що ще про деякі мав замір написати, але побачив, що про них досить написав Василь, тому залишив сей намір. Дістається таке враження, що серед писання наш автор дістав книгу Василя, шойно видану, — отже писав десь у р. 1589—90. З другого боку, влучні помічення Франка про зв'язок «Писанія до всіх в Лядській землі» з меморіалом (запискою) львівського братства 1592 р. дають підставу містити се «Писаніє» також між ранніми, доуніонними творами Вишенського. Інші писання почати мають виразні вказівки на пізніший час — боротьби проти унії, 1596—8 рр., почасти взагалі позбавлені яких-небудь хронологічних вказівок і могли бути (принаймні частини їх) написані тоді, коли у Вишенського з'явилася гадка послати землякам збірку своїх писань на утвердження в правовір'ї і добрім житті.

Тому, хочаби взяти щось з творів Вишенського як характеристичне для початків його літературної діяльності, приходиться вибирати між сими двома: «Извѣщенієм» і «Писанієм до всіх в Лядській землі». Я думаю, що треба виходити від «Писанія».

Вглублюючися в психологію людини, що втекла з світу, замкнулася на ряд літ у самотній печері і потім знову виступає перед світом у ролі учителя і народного вождя, треба припускати щось спеціальне, що вивело її з сфери самовдосконалення і попхнуло на дорогу соціальної активності. Думаю, що вказані Франком подібності в змісті і вислові між «Писанієм» і львівською запискою дають сей момент, вказу-

ють той імпульс, що перетворив мніха Івана з Вишні з самітнього афонського анахорета в народного трибуна України.

Се був конфлікт львівського братства з своїм владикою. Що стояло за лаштунками його, се відкрилось сучасниками тільки згодом. Ми тепер знаємо се документально. Се була конспірація наших митроносних шляхтичів, під проводом Балабана, проти міщанства, що під протекторатом патріархів хотіло взяти їх під контроль. У першій половині 1590 р в Белзі відбувся перший з'їзд владик, де було рішено перейти під зверхність Римської курії, щоб утекти від сих міщанських претензій. Змова ся довго зоставалася секретом, але Балабан, покладаючись на неї, розпочав зараз же, в другій половині 1590 р., гостру кампанію проти львівського братства і разом проти митрополита, що хотів використати сварку братства з своїм владикою, аби відновити свої зверхні права над львівським владицтвом як вікаріатом митрополії. Ситуація була незвичайно складна і напружена, між іншим — ще й через дуже хитке і необчислиме поводження царгородського патріарха Єремії, зверхника української церкви, що легко піддавався впливам то одної, то другої сторони, різко міняв курс, видавав дуже гострі, безоглядні і суперечні з собою розпорядження, і се сприяло появі різних фальсифікатів, самозваних уповажених, виникали оправдані і неоправдані підозріння різних закулісових інтриг, і т. д. ¹. Серед самого міщанства зазначився небезпечний розділ між партією братською і владичою, котру братство з великими зусиллями зломало і собі підпорядкувало ², і таке інше.

В сих обставинах протягом 1592 р. братство кілька разів звертається безпосередньо до царгородського патріарха Єремії і до його ближчого товариша, патріарха александрійського Мелетія Піги, шукаючи їх підтримки проти противників, головно проти владики Гедеона Балабана, і разом освідомляє їх про відносини і церковне життя.

До нас заховалось кілька таких листів, з додатком окремої записки про стан української церкви. Я думаю, вони були писані дідаскалом братської школи Стефаном Зизанією (Куколем) ³, одним з видніших сучасних дячів — парою до Вишен-

¹ Докладніше про се в Історії України т. V с. 549 дд.

² Monumenta Confraternitatis Leopoliensis, особливо документ ч. 172 й ін.

³ Крім загальних міркувань — що Стефан весь сей час був головною науковою силою братства як дідаскал братської школи від самого заснування її, я бачу доказ авторства його в словах листа з 6 лютого, де оповідається, що братство мусило скоротити свою школу через протидіяння владики «отпустихомъ даскаловъ Кирила въ градъ Виленскый, Лаврентія же въ градъ Берестейскый, и инны инде розидоша ся, Стефан же zde пребываеть» (Mon. Conf. I с. 340).

ського по своїм прикметам перебіця і агітатора, тільки з тою різницею, що тимчасом як Вишенський воював пером, з афонського віддалення, Стефан був людиною безпосередньої акції, чоловіком вулиці — далеко меншої літературної репутації (і таки очевидно — далеко меншої здібності), а більшої безпосередньої активності. Відкладаючи на пізніше мову про його головний літературний твір, який маємо з його іменем, я тут вважаю потрібним навести в шлості сю записку, додану до листа з 7 вересня 1592 р до патріарха Єремі, як цікавий літературний твір і як правдоподібний прототип — джерело й імпульс «Писання» Вишенського. се надає йому спеціальний інтерес, незалежно від визначного загального соціально-історичного значення сього листування. (З сього погляду ці братські листи 1592 р дуже інтересні як один з найбільш виразних для нас документально захованих виступів українського міщанства проти шляхетської конспірації) Завважу, що ми маємо сю записку в копії, так, як її вписано в тогочасну книгу братської кореспонденції — не знати, чи як український першовтір, чи як переклад грецького тексту; синтаксичні неправильності українського тексту скорше промовляють за сю другу можливість¹.

Святыи владыко наш! Многажды пишуше о исправлении ся молитвенныя наша словеса ко твоему престолу величеству, нынѣ же конечнѣ вся по ряду добре свѣдуше возвѣщаваемъ, предстояще лицу твоему и вседе на соборехъ сущим — нам исправления ищуще и от всѣх окресныхъ странъ всякия помощи улучити чающе и не могуше успѣти, и вся настоящая и хотящая в нас нѣкая явитись возвѣщаваемъ

Первѣ же вси, твоя святыня, яко в нас мнящи ся быти святители сущи ж по истинѣ сквернителе иночествовати обѣщающе ся и со женами невозбранно живуще Нѣцыи же многобрании святительствующе², прочи же съ блудницами чада родиша Аще сидевы святители суще, священникомъ таковымъ мнит ся пребыти! Егда же обличаше их на соборѣ явѣ предъ всѣми митрополит, дабы священницы престали священства, священницы же отвѣщаша «да престанутъ первѣ святительъ своего святительства, послушаютъ закона, да же и мы ихъ послушаемъ — «Миру горе отъ соблазнъ»! А егда же бывшу изысканию о монастырехъ, яко епископи похитивше себѣ архимандритства и игуменства, возведше во монастырѣхъ соплеменниковъ своихъ и урядниковъ мирскихъ и вся церковная истощивше и иночество испразднивше, по немже и лаятелей и псовъ в монастырѣхъ воведше, и дабы отъ рода в род по племени подавственно монастырѣхъ начальствовали³, — и того ради везде иноковъ и священниковъ

¹ Друкована вона була в Актахъ Зап Росіи IV с 45 (і з сього видання звичайно цитується), новіше і поправніше, але теж повне явних помилок видання в Monumenta Congr Leopoldi ч 2456 Далше я зазначаю деякі значніші поправки, а цілком дрібні даю без застережень, правопису сеї копії не додержуюся теж

² Се бойове тоді питання, не в час підняте патріархами проти української практики що чоловік, який був більш ніж раз жонатий, не може бути священний в ніякі церковні чини

³ Аби дідично (наслідственно) начальствовати в монастиряхъ у своїм роді, дістаючи королівські подавання для свого племені

ис обрѣтаєт ся, в монастырех же мирсты священницы нѣкогда совершають. Єгда же о ересех възсканю бывшу, обрѣтєс церков нашего православия всякого зловѣрья и зловолєния исполнена. Людем же в недоумѣни смущаемѣмъ суще, погибати время настоитѣ! Мнози же совѣтъ утвердиша предати ся римскому единопачалю архиерейству, утверждающе себѣ да пребудут под папоу римскимъ, совершающе вся своя въ церкви по закону греческия вѣри невозбранно, — понеже и календаръ новый раздѣляетъ нас сугубо, праздновати (же) отъ обоуду запрети ся намъ. И сей совѣтъ доселѣ пребываетъ Римский же папа пославъ нѣкоего ережа своего повелѣвающе по всѣхъ церквахъ своихъ зде кваснымъ хлѣбомъ службу совершати и соединяющєся симъ общениемъ церквамъ нашимъ. Яже и зде во Львовѣ збыст ся Нѣкий же єзуита вилєнский Петръ Скарга выдруковалъ книги о вѣрѣ своей и о греческомъ заблужденіи глаголюще, и кролеви сєє писаніє вручилъ, да всякими грады мирская власти потрясе нас, и готовивъ ся по своему хотєнію совершити.

Людиє же сєє розсудиша, яко можеть вѣра Христова подъ римскою властью правовѣрно исповѣдати ся, яко же изъ начала¹ бысть. Понеже безначаліє во многоначалшъ нашемъ обрѣтаєт ся, и законы отеческия попрапа сущє и православіємъ лицємѣрствующихъ ся² учителей лжа покры церковь, и оскверни ся земля в дѣлѣхъ ихъ. Смыслия да умолкнетъ нынѣ, яко день золъ естъ!³ Уже бо второе вси благороднѣйшиє панове земли Литовскія послѣ своихъ отъ братства⁴ к намъ посылають ищущє в насъ священника и учителя, якоже Ахавъ алчнымъ конемъ своимъ травы, глада ради, умноживша ся на земли ради студныхъ священниковъ. Исчезе⁵ въ болѣзни живѣтъ нашъ и лѣта наши во въздыханіихъ, и изнеможе нищєтою крѣпость наша. Понеже нечестіє обожи ся в насъ, яко нѣци ся глаголемы бози отъ различныхъ нечистѣты обожиша ся, да будутъ честь божія в твоей святительской области согрѣшати⁶.

Сего ради всегда и нынѣ яко последнее⁷ молимъ твоего святительства, да не яко оклеветаніє нѣкое отъ насъ сїя прїємъ, но яко испытанію и исправленію и отмищенію внимаи! Не рци, яко мали нѣцись чєловѣци възвѣщають, но разсудительнѣ внемли и възвѣсти сїя всему чєсному собору, дондєже прочая услышаны. Помяни пророкомъ рєченнаѣ о пастырєхъ «Жерцы єго отвергоша ся закона моего, и оскверниша святая моя, между святымъ и сквернавымъ не разлучиша, и между нечистымъ и чистымъ не разлучиша, и пророци єго помазующє сїя сами. И възскахъ отъ нихъ мужа живуща правѣ и стояща отинудѣ предъ лицемъ моимъ во время гнѣва, якоже не до конца погубити єго, и не обрѣтохъ. И возляхъ на нѣя ярость свою во время гнѣва моего, яко скончати ся. Пути ихъ на главы ихъ дахъ, глаголетъ Господь. Се азъ предаю тѣя во руцѣ ихъ ненавиждиши, и отъ нихъже отступи душа твоя, и сотворятъ во тебѣ в ненависти и возмутъ сїя труды твоя и дѣлєса твоя. И будєши нагъ и со студомъ, и открыєт ся студѣніє блужєнія твоего и нечєстїа твоего. блужєніє твое сотворитъ тебѣ се»⁸.

¹ Друкъ и значалѣ

² Що лицємирно удають з себе православныхъ

³ Такъ реставрую я се мїсце, признанє незрозумїлимъ у першомъ виданні і хибно надрукованє в другімъ, змїстъ яснїй людемъ мудримъ нема життѣя, — се, мабуть, натякъ на те розіслання «дїдаскалів» з Львова, що вище

⁴ Попереднього року воевода мїнський Богдан Сопїга просивъ львівське братство прислати вилєнському доброму дїдаскалу (Mopum Confr ч 201), і в видповїдь, мабуть, на се прошеннѣя писано туди дїдаскала Кирила

⁵ В друкъ. Йше же, в I видъ вїрно исчезє

⁶ Мїсце видимо полсковано, але безъ оригіналу не рїшаюсь його поправити

⁷ Мабуть, у розумїнні востаннє Листъ бувъ писаний з приводу грамоти, нїбито патріаршї, котримъ спїръ братства зъ владикою рїшався в користь владыки

⁸ Цитата зъ проръ Єзекїля. Цїкавий цей нахилъ до старозавїтного пророчого тону, такийъ характеристичний для Вишенського — і для прєсвїтерїанско-кальвіністїв!

Мы же здѣ мали суше во градъ Львовѣ, толик труд имуше со епископом нынѣшним Болобаном, яко же и прежде со отцем его¹ епископом лвовскимъ, не себѣ ради церкви блюдем, — имама бо безпечално житіє во охрестныхъ градѣхъ² Вже два краты попы епископскіє урядови папѣзскому ключъ церковные отдаючи здражали³, и дань навели на (нас)⁴, Греков ради, иже имуть со купецтвы прибіжище во градъ Львовъ Такожє и честную обитель св. Онофрія⁵ странныхъ ради иноковъ грецкихъ, переходящихъ градъ сей, стережем, и фундуемъ тѣ двѣ мѣсци⁶ А твоя святительская милость знову (отдаеши)⁷ епископу законопротивному и его безчинному священникамъ Котори если третій разъ таковую зраду учинят, конечно южъ не оборонимо! Бо на тот часъ не было в мѣстѣ нашемъ езувитовъ, котори много русскихъ церквей поосѣдали. И нынѣ живутъ въ градѣ нашемъ не имуше церквей, присто причины назирающе, да возмогутъ от насъ похитити

Франко припускавъ, що сі листи були завезені на Афон братськимъ посланцемъ, може, навіть там мали й перекладатися на грецьку⁸. Сей другий здогадъ здається мені малоправдоподібнимъ, але що афонськимъ українцямъ братські листи тою чи іншою дорогою стали звісні відразу, се більш ніжъ імовірно, і «Писаніє» Вишенського в цілімъ ряді пунктівъ виявляє свою суголосність з наведеною запискою. З огляду, що се один з найкращихъ творівъ Вишенського, повний не тільки прекраснихъ деталей, а і в цілімъ досить добре витриманий — досить конструктивний, якъ рідко у нього, а при тій невеликій, я вважаю потрібнимъ подати його в цілості.

Те, що читається в збірнику якъ кінцева приписка, становить логічний вступ:

Іоанъ иннокъ зъ Вышнѣ, отъ святыхъ Афонскихъ Горы Прочюхъ отъ Лядской землѣ, сирѣчь Малой Русіи, яко напали на васъ злоереси Того ради послахомъ отца нашего Сава проигумена отъ святыхъ Павелъ А вы же, Христовы христіане, примѣте его съ радостію, и милостыня сътворѣте — того ради молимъ вашей милости!

Саме ж писаніє починається такъ:

1) Тобѣ въ земли зовемой Полской мешкаючому всякаго возраста, стану и преложенства народу Рускому, Литовскому и Лядскому въ роздѣленныхъ секторахъ и вѣрахъ розмаитыхъ сей гласъ въ слухъ да достиже!

¹ Дивъ вище (розбивка моя)

² Се интересне підчеркнення, що братство вважає потрібнимъ обстоювати Львівъ якъ важну національну позицію, хоч умови життя для мішанства легші по іншихъ, сусідніхъ містахъ и мѣстечкахъ

³ Якъ свідчить Потій, Балабан почавъ свою уніонну акцію за змовою з арцибіскупом, і може бути, що пообіщавъ йому братські церкви Сей епізод у нього не тривавъ довго, і тому сей моментъ зостається неяснимъ

⁴ «Насъ» додавъ перший видавець, і воно справді потрібне

⁵ Се нинішній василіанський монастир на Жовківськѣмъ передмісті Львова, братство і владика спорили за нього, і грамотою патріарха, що давъ привід до сього листа братчиків, сей монастир бувъ признаний за владикомъ

⁶ Братську церкву і монастир св. Онофрія

⁷ Се слово додано з огляду на зміст, в копії дієслово явно опущене, якъ запримтивъ ще перший видавець

⁸ Іван Вишенський і его твори с. 163

2) Озпаймую вамъ, якъ земля, по которой ногами вашими ходите и въ пейзажъ въ жизнь сию рожденіемъ произведени есте и нынѣ обитаете, на васъ передъ Господомъ Богомъ плачеть, стогнеть и въпнеть, просячи Сътворителя яко да пошлетъ серпъ смертній, серпъ казни погибельной, якоже древле на Содомляны, и всемірного потопу, который бы васъ выгубити и искоренити (яко да не скверните болшей оную антихристовымъ безбожнымъ невѣріемъ и поганскимъ нечестымъ и несправедливымъ житіемъ вашимъ) могли! Изволяючи лѣпше пуста въ чистотѣ стояти, нежели вашимъ безбожествомъ населена и беззаконными дѣлами осквернена и запустошена, от хвалы всемогущаго Бога создателя и творца небеси и земли оставлена быти¹.

3) Гдѣ бо нынѣ въ Лядской земли вѣра?

Гдѣ надежда?

Гдѣ любовь?

Гдѣ правда и справедливость суда?

Гдѣ покура?

Гдѣ евангельскіе заповѣди?

Гдѣ апостольская проповѣдь?

Гдѣ святыхъ законы?

Гдѣ храненіе заповѣдей божіихъ?

Гдѣ непорочное священство?

Гдѣ простое благоговѣнное и благочестивое христіанство?

Не все ли превратися въ паче всѣхъ языкъ нечистыхъ нечестнѣйшее житіе и безвѣріе?

И почто и именемъ христіанскимъ себе гласити безстыднѣ дерзаете, егда силы того имени не хранити, ниже дѣльнымъ постиженіемъ съхранити того имени свойство учити ся не хотите?²

4) О окаянная утроба, которая таковыхъ сыновъ на погыбель вѣчную породила и на съблазнъ прелестного свѣта выпустила!

Днесь бо въ Лядской землѣ священники всѣ, — якоже древле нѣкогда Елзавелины (а не небеснаго Бога) жрецы — чревомъ а не духомъ офѣрять³

Панове зась надъ Бога богами вышними надъ своими подручными подданными ся починили, и надъ творца, равнымъ здашемоу образу всѣхъ почтившего, судомъ беззаконнымъ вознесли ся Безсловесныхъ естество вышшею цѣною въ своихъ антихристового закона правахъ надъ людъ божій, имъ до часу подъ власть злецоный, оцѣнили!⁴

4а) Въ мѣсто зась евангелской проповѣди, апостолской науки, и святыхъ закона, и ограниченія цноты и учтивости сумненія христіанского, нынѣ поганскіе учителя, Аристотели⁵, Платоны и другіе тымъ подобныя машкарники а комедійники въ дворехъ Христа Бога владѣють!

Въ мѣсто зась смиренныя простоты и нищеты гордость, хитрость, матлярство⁶ и лихонмство владѣеть!

¹ Ніж зостатися без хвали Богови

² Не хочете доходити того, щоб ділом своїм виявити істоту (христіанську), котрої ім'я носите

³ Жертви приносять.

⁴ З огляду на особливу цінність сього місця я подам його переклад. «Пани в відносинах до своїх підручних підданих поробили з себе богів, вищих від самого Бога. В суді своїм беззаконним вонеслися над ними вище від Творця, що всіх рівно (і тих підданих) надлив своїм образом. У своїм праві — антихристовим законі — безсловесні сотворіння вони ошинули вище над люд божій, до часу поручений під їх владсть». Мова тут про такси за різні роди порушення панської власності. Вишенський показує себе тут знавцем сучасного права Польщі-Литви

⁵ Друк Аристотели

⁶ Махлярство — фальш

Въ мѣсто зась суду и правды несправедливость, ложь, кривда, прехитренье, препренье, потварь¹, лицемѣрие, леть и квалть антихристовъ владѣеть!

Въ мѣсто зась вѣры и надежды и любви безвѣрство, отчаяние, ненависть и мерзость владѣеть!

Въ мѣсто зась цѣломудрѣнаго житія конечное штетеченство², плюгавство и нечистота скверная³ владѣеть!

5) Покайте ся убо всѣ жители тоя земли! Покайте (ся) да не погыбнете дво якою погыбелю и вѣчною и дочасною, отъ скорого гнѣва божія нагло!

Аще ли же не хотите — тогда къ вамъ, стаду православному христианскому мовлю Будѣте готовы отлучити ся отъ того погыбелнаго антихристова и содомскаго рода! да есте⁴ истинною Новый Израиль, а не съ поганцы погане!

5а) Гдѣ бо въ поганѣхъ таковой плодъ нечистый, якоже нынѣ въ Лядской земли видить ся? Стосугубнѣи не крещенные въ имя Отца и Сына и Святого Духа, прелщенные отъ дявольскаго слуги и лжепророка Махомета Турки честнѣйшіе суть предъ Богомъ въ судѣ и правдѣ якой такой, нежели крещенные Ляхи, которые на евангельскую науку съпротивно борють и оную своимъ злымъ житиемъ и гордостію антихристовога духа пожерши поирають!

5б) Прето, вѣдаючи вы о семь, православнии христиане, не скорбѣте! Господь бо есть съ нами! Имѣйте убо вѣру и надежду въ Бога жива крѣпку и непоколебиму! На пановъ же вашихъ Рускаго рода, на сыны челоувѣчскія не надѣйте ся! Въ нихъ же нѣсть спасения. Всѣ бо живого Бога и вѣры еже в него отступили Прелести же еретическаго, любви духа тшеславнаго, жизнлюбовію и лихоимству ся подклонили. Въ нихъ же не благоволит Господь, по реченному. «а егда обинеть ся, не благоволитъ душа моя о немъ!» Тѣмже да отступитъ отъ неправды всякъ именуяй имя господне!

Будите убо готовы на пріятіе Исуса, которій нынѣ у вашей земли не маеть гдѣ главу подклонити! Духи бо нечисти поднебесни вездѣ въ естествѣ зовомыхъ христианъ гнѣздять ся царситують. Прелстили, прехитрили и отъ Бога различными ересми десно и шуе естество челоувѣческое открали, и въ слѣд себе отволокли суть

Яко нынѣ нѣсть хвалы Богу ни мало въ Лядской землѣ, и христианство вконецъ ичезе и погыбе. Всѣ бо настоящаго вѣка гонять, да ся его благими удовольять и насытятъ. О будущаго же вѣчнаго наслаждение мыслити и искати въ жизни сеи — и память тую уморили. И якоже камень къ оной⁵ жизни онечувствѣли суть!

Обачь, гдѣ ся толко отъ васъ обрѣтаеть истинный священникъ, инокъ цѣломудръ и мирскаго житія христианинъ православный, которій отъ труда своего житіе свое, богобойне живучи, а не отъ лихоимства языческаго окормляетъ, и правду видѣти алчеть и жаждеть?

Дасть вамъ Богъ по желанію вашему! Не скорбѣте убо, но потерпите мало. Грядый бо приидеть и не законснить!

6) Да прокляти будутъ владыки, архимандрити и игумени, которіе монастырѣ позапустѣвали и фольварки собѣ зъ мѣстѣ святыхъ починили, и сами толко зъ слуговинами и прштелми ся въ нихъ тѣлесне и скотски переховывають

На мѣстѣхъ святыхъ лежачи гроши збирають

Съ тыхъ доходовъ, на богомолци Христовы поданыхъ дѣвкамъ своимъ вѣно готують

Сыны одѣвають

Жены украшають

¹ Наклепи

² Розпушта

³ Друкъ сверная

⁴ Неясно аби вамъ бути (зам да будете), чи бо ж ви (егда есте).

⁵ Будучий

Слуги умножают
Барвы ¹ справують
Прятель обогачують
Карити зиждуть
Возники ² сытые и єдинообразные спрягають
Рѡскошь свою погански ³ исполняю(ть)

А въ монастырѣ рѣкъ и потоковъ непрестайно ⁴ въ молитвѣ къ небесному кругу текущихъ иноческаго чина по закону церковному — видѣти нѣсть И мѣсто бдѣнія пѣсни и молитвы и торжества духовнаго пси выють, гласятъ и ликують¹

Гдѣ нынѣ правило по уставу святыхъ въ Лядской земли въ церкви видѣти и слышати хощеша? То есть вечерню, павечерницу, полунощницу, завтредню, 1-й часть, 3-й часть, 6-й часть, 9-й часть² Книжное поученіе день и ночь³ Не все ли преврати ся въ поганское безвѣріе, и слѣдъ христіанскаго житія исчезе и погиге³

Владыки бо безбожные, в мѣсто правила и книжного поученія въ законѣ господній день и ночь, надъ статутами и лжею увесъ вѣкъ свой упражняютъ и погубляютъ И вмѣсто богословія и вниманія настоящаго житія — прелести хитрости челоувѣческа, лжи, щекарства ⁵ і прокурацій ⁶ дяволскаго празнослavia и угождения ся учать

О земле запустѣлая и зарослая терніемъ безвѣрія и безбожія!

О образе божій, по (подобію его) ⁷ зданный — како погребеша отъ славы нетлѣнной вѣчной жизни небеснаго царства въ жизни сей скороисчезающей!

О челоувѣче окаянный — како чести своея отбѣгши и къ безсловесныхъ скотохъ ⁸ несмыслеству припрятися ⁹ и усвоитися чувствомъ изволилъ еси!

О христіанине реченный ¹⁰ — како помазаніе крещения въ божество, божествамъ Духа, миролюбіемъ симъ посмрадилъ еси!

О сыне вѣроу небеснаго Бога — како сыномъ дявольскимъ плоды дѣлъ своихъ приенменовати ся изволилъ еси!

О царское священіе, языку святой, люде обновления — како въ поганское и еретическое безвѣріе превратилъ ся еси!

7а) Къ тебе же, земля Лядская, съ плачемъ гласъ Ісаинъ мовлю «И како бысть блудница градъ вѣрный Сіонъ, полнъ суда, въ немже правда успе, въ немже нынѣ убійцы! сребро ваше непотребно, корчемницы твои смѣшають вино съ водою»

Еже есть образъ лядскаго священства, священници бо твои смѣшають истинное слово божіе съ лжею съ похлебствомъ ¹¹, ласканіемъ, лицемѣріемъ, лестію и челоувѣкоугожденіемъ, оводнѣвающе винную водою лицемѣрія и лести, — чесаніемъ слуховъ, а не боденіемъ и убіеніемъ грѣха, внутрь сердца крѣмого, истинною обличенія!

Князи твои закону божію не покоряютъ ся — обещници ¹² гатемъ, любяще мзду, гоняще за посулами, сиротамъ не судяще и суду вдовицъ не внемлюще! Сего ради — се глаголетъ владыка Господь Саваофъ «О горе мощнымъ и преложнымъ въ Лядской земли! Не престанетъ бо ярость моя на противность

¹ Ливрей (либерій) слугамъ справляють

² Коні

³ Друкъ поганскій

⁴ З Пидгорецького зб

⁵ Брехні

⁶ Процесуванія

⁷ «Єго» додаю від себе

⁸ Друкъ скотохъ

⁹ Припрятитися

¹⁰ Христіянинъ по імені.

¹¹ Лестю

¹² Спильники

ихъ и судъ лукавства ихъ! И противленія надъ ними учиню, и наведу руку мою на нихъ, и распалю бѣдами и искусомъ въ чистоту Не хотящихъ же покаяти ся и отъ того злонравія предложити ся — и до конца погублю, и память имени ихъ в веки затрачу. И отъиму¹ всѣхъ беззаконныхъ отъ тебе², и всѣхъ гордыхъ смиру И будетъ крѣпость ихъ яко паздеріе згребное, и дѣла ихъ яко искры огненны И съжегутъ ся беззаконници и грѣшници вкупѣ, и не будетъ угашаяя!»¹

7б) О лютъ, страно грѣшна,
людіе полни грѣховъ,
племя злое,
сынове беззаконни!

Остависте Господа и разгнѣвасте святого Израилева, отвратисте ся впятъ!

Что и еще уязвляете ся, прилагающе беззаконіе къ беззаконію?
Отъ главы и до ногъ острупѣли есте!
Отъ начальникъ, отъ священникъ и до простыхъ онечистѣли есте!
Осраднѣли есте гноемъ миролюбія!
Образъ божій огноили есте!
Нѣсть мѣста цѣлого отъ грѣховного недуга —

все струпъ,	все неправда,	все сѣнь,
все рана,	все лукавство,	все пара,
все пухлина,	все хитрость,	все дымъ,
все гнильство,	все коварство,	все суета,
все огонь пекельный,	все кознь,	все тщета,
все болезнь,	все лжа,	все привидѣніе!
все грѣхъ,	все мечтаніе,	

Сущее же нѣсть ничтоже! Нѣсть гдѣ плястра приложити на исцѣленіе нѣкоея части. Все смертоносный грѣхъ, все пекломъ, адомъ и гееною вѣчною смердитъ!

8) Покайте ся убо, Бога ради, покайте (ся), донелѣже покаяннію время имате!

По смерти бо сего обрѣсти не можете!

Что толико онечюствѣли, одебелѣли и окаменѣли сердцемъ и помысломъ есте?

Еда не вѣруете, яко помрете?

Аще украдаеть вамъ диаволь туя память, и ослѣпляетъ васъ миролюбіемъ?

А вы пробѣгнѣте³ памятію народившихъ васъ и предковъ вашихъ! Гдѣ ся подѣли, и въ которую сторону отошли? Не померли ли? не и вамъ ли тамъ подобаеть отъйти и также помрети?

А егда и вы мусите, хочъ и не хотите, также якъ и родители ваши помрети, готовте жъ ся на исходъ къ будущему вѣку!

Готовѣте дѣла,
готовѣте чистое житіе,
готовѣте богоугождене!

Да егда повелитъ вамъ маятель⁴ отъ сея жизни преходити, да имате тое готово зъ собою!

Да будетъ тое сокровище при васъ на смертной постели!

Да видите тое събраніе свое, егда душа съ тымъ окаяннымъ тяжаромъ тѣла розстати ся хочеть, и утѣшитъ ся!

Нехай будетъ тое сокровище ваше вамъ посломъ до нѣдръ Авраамлихъ!
Яко да готуетъ покой и мѣсто отпочиненія,—

¹ Тут зайве у.

² Місце не в порядку

³ Друкъ · прибѣгнѣте съ

⁴ Себто маятель — господар.

мѣсто прохладное,
мѣсто покойное,
мѣсто затишное,
отнюду же отбѣже всяка болѣзнь, печаль и въздыханіе
идже присѣщаетъ свѣтъ троичнаго божества,
идѣже жизнь безконечная,
радость незреченная,
песелк непостижимое,
идѣже лица святыхъ,
лица патриархъ,
лица древле Богу угодившихъ,
лица пророкъ,
лица апостоль,
лица мученик, преподобныхъ, праведныхъ, въ постѣ, молитвѣ и подвижѣ
просиявшихъ,
пустынное възпитаніе,
честное възкормленіе и оживотвореніе Духа святого дѣйством и благо-
датую,—

ихже подражатели в подвижѣ быти и наслѣдниками части и жребія ихъ
получити васъ сподоби, Христе царю,— котрому ти приносит ся отъ всея
твари честь и поклонен съ Отцомъ и Святымъ Духомъ нынѣ и присно и въ
вѣки вѣком Аминь

Як бачимо, се досить конструктивно збудований поклик до
покаяння в стилі пророків — паралель до погрози Єзекилеви-
ми словами в львівськiм (Зизаніінім) листі: апокрифічний
плач землі¹, як вихідний мотив (1); цитати з Ісайї (7а і б)
в паралель Зизаніній цитаті з Єзекиля Образ загального
«поеретичення», розпусти і обмирщення в ряді яскравих ха-
рактеристик розвиває загальні тези львівського листа (тут і
пiклування про сім'ю, і псарні по монастирях, і загальне за-
недбання богослужіння). Спеціальна клятва на єпископів,
осторога перед зайвими надіями на панів і поклик до поправи
і каяття, що двічі (5 і 8) у різних формах з різними підходами
повторюється на протязі цього писання. Циклічна будова, в
котрій напруження то степенується, то розвантажується ка-
денціями — ритмічними рядами паралельних, часом римова-
них виразів.

Пок Франко, признаючи сьому творові «силу вираження і
величність помислів» і зачисляючи його «до найкращого, що
взагалі посідає наша література», закидав йому, що «він
гршить подекуди многословієм і риторикою»,— і сей закид
з того часу повторюється в літературі². Але я не вважаю його
оправданим! «Писаніє» побудоване в стилі патетичного ритор-
ства, і оскільки воно риторське, оскільки того вимагає сей
літературний рід Він вимагає паралелізмів, образовості, і
понад се зайвого «многословія» Посланію ніяк не можна наки-
нути

¹ Про сей мотив у нашій легенді див в т IV

² Возняк II с 135, пор Франко с 165

Другий закид, зроблений Франком, — що позитивна сторона «реформи суспільності» бідна в «писанію»: мало дає конкретних вказівок, *яке* має бути життя. З нашого становища се загальна хибя — не самого Вишенського, але й усієї аскетичної моралі, «пустинного виховання»: воно не дає відповідних вказівок, що робити людям, які застаються «в миру». Але з сього становища Вишенський мав свою програму того, що він називав «очищенням церкви Христової», тільки відложив її до іншого писання, як се зараз побачимо. А тут я піднесу виразний соціальний нерв: як Вишенський і в сім, і в інших писаннях (се зараз побачимо!) виразно відчуває в отих братських скаргах соціальний характер конфлікту і яскраво підчеркує його своєю релігійною публіцистикою: стрічу міщанської інтелігенції з пануючою шляхетською верствою — тою, що силкується перетворити духовні посади в свої дідачні держави («тенути»), й тою світською частиною, котрої плоттю від плоті і кісттю від кості застаються шляхетноуроджені митро-і кlobуконосці. Се підтверджує, що Вишенський не був зовсім тільки книжником-аскетом, а людиною з великим громадським досвідом, — і робить привабливим здогад (Франка), що походженням Вишенський таки був теж міщанин. Тому, скажемо, так відчув він соціальний підклад релігійного конфлікту, що малювала львівська записка!

· «Порада» і «Изв'іщення о латинских прелестех». Написане восени чи зимою 1592 р. і вислане для розповсюдження в «Малій Росії», «Писаніє» Вишенського правдоподібно поширилось тоді, звернуло увагу на автора і придбало йому ім'я¹. Воно не могло не робити враження, як перше — скільки знаємо — могутнє, красою оповите відроджене слово, пущене в гушавину «всіх обще в Лядській землі живущих». Вишенський, мусимо думати, відразу виріс на духовного вождя. Йому доручають афоніти написання посланія на руки кн. Острозького до всіх вірних православних України, коли відчулась потреба підтримати їх у боротьбі проти унії. До нього звертається церковний протектор «Малої Росії» патріарх Мелетій з порадою не зоставатися далі в самотності пустині, а йти в світ, як пророк Ілля, котрого він йому дає в приклад, — безпосередньо стати в лаві борців проти лядської небезпеки².

¹ Франко хоч уважав деякі інші твори Вишенського ранішими, але також підчеркував се, що «Писаніє» було першим твором, випущеним під його іменем (с 165), і тим самим признавав за ним рішуче значення в утворенні літературної репутації Вишенського.

² Лист сей опублікував Франко (с 457), поправки Кримського до його перекладу в К Ст 1895, IX, с 235, тут справедливо звернено увагу на підозрливу дату, так як 11 надрукував Франко (с 237).